

Torsdag med THORS

8.11.84

PAJA i betydelsen *smeka skymtade vi visst i tryck här nyligen, och det får nu ett eko i språkspalten. Som i övrigt innehåller bl.a. sunnanvindar, atavismer och skattkammare.*

Hur skall man bedöma ordet **paja** "smeka" i skriven text?

Vi känner **paja** i betydelsen **smeka** – men förmodligen bara i tal. Det finns bara här i Finland, i Sverige förekommer **paja** i helt andra betydelse, nämligen "gå sönder", "bryta ihop", ett vardagligt ord, och i det likaledes vardagliga uttrycket **paja på sig kläder** "palta på sig".

Det finlandssvenska ordet **paja** (lån från det finska **paijata**) är också typiskt talspråkligt. Jag kan i tal tänka mig att säga "paja en hund" el dyl, men absolut inte att "paja gamla gedigna föremål", utan jag vill säga "smeka dem". Att **paja** är mycket talspråkligt och passar mycket sällan i skrift. Jag tror att ganska få ville skriva t.ex. "Hon och han satt och pajade varandra". Ordet torde ha kommit från barnspråk och det märks fortfarande i dess användning. – Jag anser att **paja** helst bör undvikas i skrift.

□

En annan läsare vill ha reda på betydelsen av **sunnan** i t.ex. **sunnanvinden**.

Sunnan är ett gammalt svenskt ord med betydelsen "från söder, i söder", nära släkt med **söder**. Ordet **sunnan** förekommer mest i sammansättningar, t.ex. **sunnanvind**, **sunnanväder**. Det är möjligt, att orden **söder** och **sunnan**, som bägge utgår från en gammal stam **sunb-**, är släkt med det gamla ordet för "sol", som lever kvar i engelskans **sun**, tyskans **Sonne** (och vårt **söndag**, lånat från de engelska eller tyska missionärernas språk).

Samma läsare frågar, varifrån uttrycket **grabba tag** i "ta tag i" kommer.

Det är ursprungligen ett svenskt dialektord, släkt med vårt dialektord **gribbog** "elak" och med det ryska **grabit** "röva, plundra". Ordet hör samman med **grabb**, men på det sättet att **grabb** anses vara bildat till **grabba**.

Vad betyder ordet **atavistisk**? undrar en läsare. Det betyder egentligen "som beror på atavism", och **atavism** säger, att någon varelse företer sådana egenheter som funnits i tidigare generationer, men inte hos föräldrarna, t.ex. "hans tjuvaktighet beror på atavism." Termen hör samman med darwinismen och är bildad till latinets **avus** "farfar eller morfar".

□

Från samme läsare kommer en fråga: "Vad betyder **drätsel** **drätselkontoret** och **drots** i **riksdrotts**?"

Drätsel hör ytterst samman med engelskans **treasure** "skatt", "skattkammare" och franskans **trésor** med samma betydelse, men de orden kommer från grekiskans **thesaurus**, som lånades in i latinet som **thesaurus**. På vägen till det bekanta **treasure** hade ordet ombildats och fått tr- i början.

Drots är inte alls besläktat med **drätsel**, utan är ett germanskt ord, sammansatt av **drott** "konung" och en bildning till **sitta**. Ordet har förklarats som "den som sitter med i konungens hird, dvs. hans krigarfölje". T.ex. Per Brahe var riksdrots, en titel som på den tiden avsåg en position i stil med den som justitiekanslern har i våra dagar. – F.ö. är **drottning** bildat till **drott**.

Från en annan läsare kommer en fråga om härledningen av ordet **lov** i **handlov**.

Ordet **handlov** (eller **handlove**) är till sin senare del besläktat med det engelska **glove** "handske" och har egentligen betytt "handens insida".

Carl-Eric Thors

Torsdag med THORS

15.11.84

"PÅ-SJUKAN", *inte att förväxla med påssjukan, är på tapeten i dagens språktext. Den inleds med en fråga från en läsare som ännu inte accepterat den "väderleksreform" meteorologerna införde häromåret då "leken" fick stryka på foten i väderrapporterna.*

"Varför heter det **väder** **rapport** i massmedierna nu för tiden, inte **väderleksrapport**?"

Jag antar, att ordet **väder** **rapport** inte har uppkommit utan påverkan från andra språk (utom i svenskan finns **väderlek** bara i danskan: **vejrlig**). Men t.ex. i engelskan används endast ordet **weather**. På engelska heter **väderleksrapport** **weather report** och mycket ofta talar man om **weather forecast** i betydelsen "väderleksförutsägelse", alltså just om de väderleksprognoser TV och radio sänder. Hos oss har väl också **sää**, som ju betyder både "väder" och "väderlek", kunnat påverka svenskan i TV och radio.

För min del tycker jag som insändaren. Enligt min mening vinner man ingenting på att utelämna sammansättningsleden **lek**. **Väderleksrapporter** och **väderleksprognoser** är helt korrekta sammansättningar.

□

Samme läsare har med ogillande konstaterat, att prepositionen **på** har börjat användas i uttryck som "bild på en häst" och "foto på en ox". Läsaren undrar varifrån detta "**på-dille**" har kommit och om jag tycker det är orsak att främja utvecklingen.

När den gamle mästaren professor Erik Wellander i Stockholm vid nära 90 års ålder gav ut den fjärde och sista upplagan av "Riktig svenska" år 1973, konstaterade han att **på** "har under senare år snabbt vidgat sitt användningsområde". Wellander nämner inte bara uttryck med **bild** och **porträtt**, utan också bl.a. "lärare på folkhög-

skolan" och "studerar på universitetet", uttryck som knapast förekommer hos oss. (Vi använder ju prep. **vid**.) Han uttalar dock ingen varning mot dem (jag misstänker dock, att Wellander innerst inne ogillade "på-sjukan").

Själv tycker jag inte att påbenägenheten är särskilt upprörande. I somliga fall kan ett **på** vara klagörande, såsom i uttrycket en samtida bild **på** (de kända målarna) **von Wright**, vilket nog är klagörande i st. f. "av von Wright", som närmast leder tankarna till "en bild som målats av v. W.". I de allra flesta fall är dock valet mellan **på** och **av** helt fritt, men av känns ofta riktigare, stilistiskt sett (t.ex. ett porträtt av Paasikivi).

□

En annan läsare frågar om det heter **bolagets eget kapital** eller **bolagets egna kapital**.

Mitt svar är klart: det heter **bolagets eget kapital** – om vi fattar ordet **kapital** med syftning på en helhet (**bolagets egna kapital** syftar däremot på en pluralis, jämför "bolagets egna tillgångar").

Böjningen av pronominet **egen** berördes i professor Bertil Moldes språkspalt för någon vecka sedan i Svenska Dagbladet. Det heter ju **klubbens lilla lokal**, **hans vissna buket**, **men klubbens egen lokal**, **hans egen buket**, dvs., som Molde uttrycker det: "Det behåller i motsats till andra adjektiv sin obestämda form efter ett substantiv i genitiv eller ett possessivt pronomen". (Jag vill tillägga att **egen** däremot böjs i pluralis, t.ex. "hans egna tillgångar", som det ju heter "hans stora tillgångar".)

En tredje läsare frågar om ursprunget till ordet **kuslig**.

Kuslig anses vara besläktat med ett ord **kust**, som i svenska dialekter betyder "fasa, obehaglig känsla" och i norskan "disciplin, tukt". Ordet **kuslig** är möjligen också besläktat med **kuse** "mäktig man" (och med senare leden i **julkuse**).

Samme läsare frågar om ursprunget till senare leden **-stybb** i **kolstybb**. – Efterleden **-stybb** är besläktad med **stubb** och **stuta** i sin tur är besläktat med **stuv** "tygrest". Carl-Eric Thors